

Кубатко В.В.

асистент кафедри управління,
Сумський державний університет

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано наявні методи оцінювання рівня тіньового сектору національної економіки, що використовуються на мікро- та макрорівнях. Зазначено, що зважені значення частки тіньової економіки, які враховують позитивні сторони методики збитковості підприємств та беруть до уваги частку збиткових фірм, дають результати, де середній рівень тіньової економіки оцінений у межах 46% валового випуску в добувній та 39% – у переробній промисловості. Запропоновано підходи до врахування непрямого еколого-економічного збитку, завданого навколишньому природному середовищу внаслідок функціонування тіньового сектору економіки в добувній та переробній галузях промисловості.

Ключові слова: національна економіка, тіньовий сектор економіки, метод, еколого-економічний збиток, галузі національного господарства.

Вступ. Сьогодні функціонування тіньового сектору економіки властиве для всіх країн, незважаючи на модель та рівень соціально-економічного розвитку. Це явище досягло глобального масштабу. Підвищення рівня тінізації економіки призводить до структурних диспропорцій та деформацій соціально-економічного розвитку.

Труднощі дослідження діяльності суб'єктів тіньового сектору економіки зумовлені їх взаємодією з легальною економікою та відсутністю офіційної інформації, що унеможливує застосування загальноприйнятих методів дослідження. Крім того, функціонування тіньового сектору призводить до погіршення стану довкілля, формуючи при цьому еколого-економічний збиток, визначення величини якого залишається невирішеним питанням.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідження проблематики функціонування тіньового сектору економіки відображене в наукових працях зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких, зокрема: П. Гутман, С. Роттенберг, В. Танзі, Е. Фейге, В. Базилевич, О. Головатюк, В. Засанський, В. Мандибур, С. Огреба та ін. Проте подальшого дослідження потребують методи оцінювання розміру тіньового сектору національної економіки для умов транзитивних економік з урахуванням екологічного складника їх функціонування.

Мета статті полягає в аналізі наявних методів оцінювання рівня тіньового сектору національної економіки, їх позитивних та негативних боків для більш точного прогнозування рівня тінізації національної економіки для розрахунку прямих економічних та непрямих еколого-економічних збитків.

Викладення основного матеріалу. У світовій економічній практиці застосовують безліч методів для

кількісного оцінювання тіньового сектору економіки. Їх поділяють на дві основні групи (рис. 1): макрометоди та мікрометоди [1, с. 181; 2, с. 220-222].

До мікрометодів належать такі:

– *методи відкритої перевірки*, що дають змогу виявити тіньову економічну діяльність лише тією мірою, якою можна зробити відвертими суб'єктів, яких перевіряють;

– *метод опитувань*, вибіркового досліджень, під час використання якого проводять опитування за допомогою соціологічних досліджень (наприклад, метод анонімного інтерв'ю). У таких опитуваннях роблять припущення, що частина респондентів є пасивними чи активними учасниками нелегальної діяльності, на підставі одержаних даних здійснюють оцінювання тіньового складника регіону чи сектору;

– *аналіз записів у податкових книгах* (передбачає вивчення документації обліку осіб, що ухиляються від сплати податків);

– *метод товарних потоків* (полягає у вивченні шляху товарів і послуг від виробника до споживача, після цього зіставляють дані щодо їх використання);

– *спеціальні методи економіко-правового аналізу*. Сучасна тіньова економічна діяльність має прихований характер, залежно від мети виділяють три напрями економіко-правового аналізу, кожен з яких спирається на систему методів, до яких належать: метод економічного аналізу (базується на взаємозв'язку і взаємозумовленості різних економічних показників), метод бухгалтерського аналізу (системне дослідження контрольних функцій елементів методу бухгалтерського та податкового обліку для виявлення облікових невідповідностей і відхилень у нормальному процесі економічної діяльності).

Як засвідчує аналіз джерел [2, с. 221; 3, с. 115; 4, с. 6], до макрометодів належать:

- *монетарні методи*. Ця група методів базується на тому, що суб'єкти тіньової діяльності надають перевагу здійсненню операцій із використанням готівки. Проте використання цього методу є недоцільним для національної економіки через значну поширеність бартерних угод, розрахунків в іноземній валюті;
- *структурний метод*, що базується на використанні інформації про розміри тіньової економіки в різних галузях виробництва;
- *метод м'якого моделювання*, який ґрунтується на визначенні та зіставленні рівня оподаткування, рівня зайнятості, відсотка іноземних працівників у загальній кількості зайнятих, тривалості робочого тижня, рівня державного регулювання;
- спеціальні методи та ін.

Попри наявність великої кількості методів визначення обсягів тіньової економіки є значні розбіжності в результатах, одержаних на основі їх використання, адже величина тіньового сектору, розрахована за різними методиками, є різною. Так, наприклад, рівень тіньової економіки в 2014 р., розрахований за методом збитковості підприємств, становив 34%, за електричним методом – 39%, за методом «витрати населення – роздрібна торгівля» – 32%, монетарним – 32% від офіційного ВВП [5, с. 77]. Окрім того, оцінювання динаміки тіньової економіки є неможливим без регулярних перевірок суб'єктів господарювання, що на практиці реалізувати досить складно.

Для загального оцінювання тіньової економіки використовують зведені, комплексні методи або систему методів. Одним із перспективних методів розрахунку рівня тінізації національної економіки є метод збит-

ковості підприємств, суть якого полягає у визначенні частки тіньового сектору на основі інформації про прибуткові та збиткові підприємства. Метод збитковості підприємств був затверджений Наказом Міністерства економіки України № 123 від 18.02.2009 [6]. Зазначений метод ґрунтується на припущенні, що всі збиткові підприємства офіційної статистики насправді отримують прибуток не менший, ніж ті підприємства, які офіційно є прибутковими. Зазвичай це припущення сприяє завищенню рівнів оцінювання тіньового сектору і дані розрахунки потрібно зіставляти з іншими методами.

Відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки Міністерства економіки України, рівень тіньової економіки ($K_{T \min t}$) розраховують за такою формулою:

$$K_{T \min t} = \frac{M_{Tt}}{ВВП_t}, \quad (1)$$

де M_{Tt} – тіньовий прибуток у періоді t (млн. грн.);
 $ВВП_t$ – обсяг ВВП у періоді t (млн. грн.).

Своєю чергою, тіньовий прибуток збиткових підприємств у періоді t (M_{Tt}) розраховують за такою формулою:

$$M_{Tt} = M_{ПЗ_{yt}} + M_{ПЗ_{oft}}, \quad (2)$$

де $M_{ПЗ_{yt}}$ – умовний прибуток збиткових підприємств у періоді t (млн. грн.), що розраховується прямо пропорційно витратам збиткових підприємств із припущенням рентабельності на рівні офіційно прибуткових підприємств;

$M_{ПЗ_{oft}}$ – частина валової доданої вартості продукції збиткових підприємств, яка за офіційною статистикою є збитком збиткових підприємств.

На нашу думку, включення збитку збиткових підприємств як частини валової доданої вартості про-

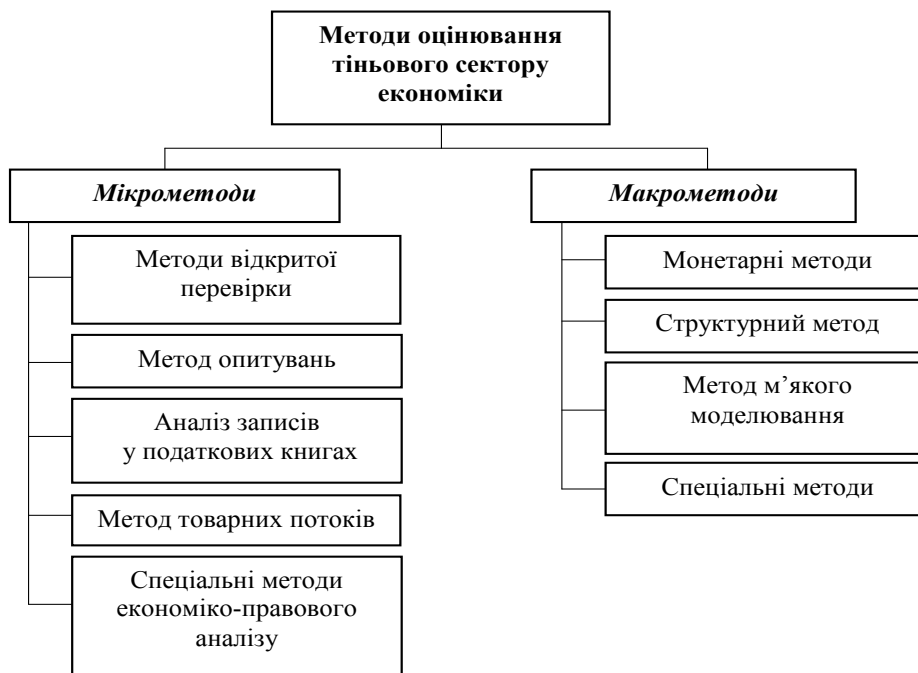

Рис. 1. Методи оцінювання тіньового сектору економіки [1-4]

дукції збиткових підприємств є істотним показником, який завищує рівні тінізації за галузями національного господарства, оскільки збиток збиткових підприємств, основою якого більшою мірою є проміжні затрати виробництва, не буде частиною валової доданої вартості. Більше того, якщо розглядати валову додану вартість як частку валової виробленої продукції, за відрахуванням вартості витрат на сировину та матеріали, а також інших витрат проміжного споживання, стає зрозумілою некоректність урахування збитку збиткових підприємств як частини тінювого ВВП. Уважаємо доцільною необхідність коригування методики визначення тінювої частки національної економіки без урахування збитку збиткових підприємств, проте з урахуванням коригувальних коефіцієнтів, які враховують рівень тінізації в структурі офіційно прибуткових підприємств.

Варто відзначити, що для одержання більш коректних результатів оцінювання тінювого сектору необхідно звертати увагу на масштабність досліджуваного явища й територіальні ознаки. При цьому важливо вибирати ті методи, які дадуть змогу оцінити вплив тінювого сектору на економіку будь-якої території (регіону, країни та ін.), галузі чи навіть окремого підприємства.

Одним із методів, який використовують під час оцінювання тінювого сектору в економіці регіону, є метод, що базується на використанні системи національних рахунків, – СНР (1993 р). СНР є макростатистичною моделлю ринкової економіки, в якій відображаються економічна поведінка учасників господарської діяльності, їх взаємовідносини та результати діяльності в рамках національної економіки. Національні рахунки тут використовуються як еталон під час установаження стандартів у суміжних сферах статистики.

Оскільки тінюва економіка є частиною національної економіки, то концептуальною основою методології її статистичного вивчення є СНР. Ця методологія передбачає врахування практично будь-якої нелегальної, неформальної, прихованої економіки та облік тінювої діяльності в рамках виробництва для порівняння з використанням продукції. Проте вибір конкретного способу, підходу до оцінювання тінювого сектору здійснюється на основі аналізу статистичної інформації. Водночас цей метод має істотні недоліки: виникає складність практичної його реалізації через відсутність необхідної інформації. Крім того, система національних рахунків до цього часу не розроблялася належним чином на регіональному рівні, а наявні недоліки в інформаційному секторі пропонується заповнювати експертними оцінками. Реалістичність і достовірність останніх залежать від узгодженості поглядів експертів та їх активності [2, с. 222].

Іншим методом визначення тінізації економічних процесів на рівні регіону є електричний метод [2, с. 5, 77]. Його суть полягає у порівнянні приросту ВВП із приростом внутрішнього споживання електроенергії. При цьому роблять припущення, що приріст

споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо ж спостерігається перевищення першого над другим, то вважається, що електроенергія використовується для виробництва у тінювій економіці. Це припущення буде коректним у тому разі, якщо виконання робіт та надання послуг, а також технологічний рівень виробництва товарів залишаються незмінними. При цьому варто враховувати той факт, що чинниками зростання рівня тінізації економіки за цим методом є структурні зміни електроспоживання, зростання частки тінювого виробництва через нерентабельність окремих виробництв в умовах легального сектору, що призводить до збільшення обсягів нелегального виробництва.

Поряд зі зростаючою кількістю суб'єктів тінювого сектору збільшується й прихована, поки що не виявлена шкода, якої завдає їхня діяльність довікільлю.

Хоча неофіційні фірми створюють гострі екологічні проблеми, зусилля з боротьби із забрудненням країни традиційно зосереджують на великих промислових джерелах. Однією з причин є те, що застосування звичайних нормативних документів у тінювому секторі, а також регулювання проблеми забруднення довікільля суб'єктами тінювого та сектору економіки є досить проблематичними. В Україні значний негативний вплив на довікільля мають неформальні суб'єкти промисловості, сільського господарства, будівництва.

Суб'єкти промисловості для економії коштів на сплату податків та належних зборів навмисно приховують інформацію про реально виготовлений обсяг продукції, таким чином йдучи «у тень». За відсутності правдивої інформації держава не в змозі вирахувати реальні шкоди і збиток, якого завдає тінюва діяльність довікільлю.

На основі використання Методичних рекомендацій розрахунку рівня тінювої економіки та даних Державної служби статистики України в частині «Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами промислової діяльності» [7] ми розрахували частку тінювого сектору національної економіки за галузями народного господарства (табл. 1, 2).

Особливість нашого підходу полягає у тому, що, крім використання офіційної методики розрахунку частки тінювого сектору економіки, ми провели зважені оцінювання рівня тінізації економіки за галузями національного господарства (табл. 1, 2). Суть авторських підходів полягає у тому, що ми взяли середньоарифметичне значення між показниками частки тінювого сектору, одержане на основі методу збитковості підприємств, та частки збиткових фірм, допускаючи, що збиткові фірми отримують прибутки. Таким чином, одержані авторські зважені значення частки тінювої економіки є менш варіативними з року в рік і в середньому коливаються в межах 46% валового випуску в добувній та 39% – у переробній промисловості.

Проведений аналіз методів оцінювання тінювої економіки показує, що попри достатню розробленість методичної бази наявні значні недоліки в їх

використанні. Зокрема, основним з них є невідповідність результатів розрахунків. Розглянуті методи є недосконалими й у застосуванні їх на регіональному рівні. Проведення такого аналізу ускладнюється різною галузевою структурою регіонів. Зважаючи на цей факт, необхідно детально аналізувати структуру регіонального виробництва та використовувати прийнятні методи оцінювання тіньового сектору. Крім

того, для більшої точності та адекватності дослідження тіньового сектору, на нашу думку, проведення його аналізу необхідно здійснювати за допомогою мікрометодів, які дають змогу оцінювати тіньову діяльність на галузевому рівні та на рівні «найменших» господарських одиниць, що, своєю чергою, дасть можливість більш точно розрахувати розмір еколого-економічного збитку, завданого

Таблиця 1

Розрахунок частки тіньового сектору економіки для підприємств добувної промисловості за період 2001-2015 рр.

Рік	Частка прибуткових фірм	Розмір прибутку, млн грн	Частка збиткових фірм	Розмір збитку, млн грн	Умовний прибуток збиткових фірм, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	Валова додана вартість, млн грн	Частка тіньової економіки	Частка тіньової економіки (зважена)
2001	45,8	4 959,9	54,2	1 637	5 869,57	7 506,58	8 461	0,887	0,71
2002	43,4	1 899,6	56,6	1 638,5	2 477,36	4 115,86	9 952	0,413	0,49
2003	52,5	2 362,2	47,5	2 319	2 137,22	4 456,23	10 767	0,413	0,44
2004	57,8	4 577,4	42,2	1 619,1	3 341,97	4 961,08	12 413	0,399	0,41
2005	60,3	7 782,6	39,7	1 678,8	5 123,86	6 802,67	17 775	0,382	0,39
2006	65,1	7 256,8	34,9	1 886,3	3 890,36	5 776,66	21 736	0,265	0,31
2007	63,5	10 465,6	36,5	2 230	6 015,65	8 245,66	31 192	0,264	0,31
2008	59,5	26 061	40,5	3 891,1	17 739	21 630,1	53 576	0,403	0,4
2009	56,5	9 715,5	43,5	6 736,7	7 480,07	14 216,8	39 780	0,357	0,4
2010	47,8	26 998,6	52,2	2 732,7	29 483,8	32 216,5	64 074	0,502	0,51
2011	50,9	39 776,7	49,1	9 516	38 370,1	47 886,1	85 694	0,558	0,52
2012	49,3	25 672,4	50,7	9 974,1	26 401,4	36 375,5	82 528	0,44	0,47
2013	53,7	28 035,5	46,3	12 197	24 172,1	36 369,1	82 287	0,441	0,45
2014	52,2	26 713,8	47,8	31 478,5	24 462,1	55 940,6	79 120	0,707	0,59
2015	61,1	16 422,8	38,9	38 396,6	10 455,8	48 852,4	95 141	0,513	0,45

Джерело: авторські розрахунки на основі даних Державної служби статистики

Таблиця 2

Розрахунок частки тіньового сектору економіки для підприємств переробної промисловості за період 2001-2015 рр.

Рік	Частка прибуткових фірм	Розмір прибутку, млн грн	Частка збиткових фірм	Розмір збитку, млн грн	Умовний прибуток збиткових фірм, млн грн	Тіньовий прибуток, млн грн	Валова додана вартість, млн грн	Частка тіньової економіки	Частка тіньової економіки (зважена)
2000	58,6	13 021,1	41,4	6 174,8	9 199,21	15 374	30 624	0,502	0,46
2001	60	11 321	40	4 659,1	7 547,33	12 206,4	34 495	0,353	0,38
2002	59,5	9 637,2	40,5	6 714,7	6 559,78	13 274,5	39 637	0,334	0,37
2003	61,2	14 299,9	38,8	6 477,6	9 065,95	15 543,6	48 659	0,319	0,35
2004	63,6	25 058,7	36,4	7 878,6	14 341,8	22 220,4	62 612	0,354	0,36
2005	64,8	26 294,5	35,2	5 407,4	14 283,4	19 690,8	84 643	0,232	0,29
2006	66,2	30 753,7	33,8	6 900,7	15 702	22 602,7	105 935	0,213	0,28
2007	67,8	40 920,8	32,2	8 208,6	19 434,4	27 643	138 237	0,199	0,26
2008	62	39 172,8	38	42 339,8	24 009,1	66 348,9	157 407	0,421	0,4
2009	60,5	27 668,5	39,5	36 627	18 064,6	54 691,6	135 585	0,403	0,4
2010	60,6	33 784,7	39,4	28 479,8	21 965,6	50 445,4	146 749	0,343	0,37
2011	64,5	49 035	35,5	31 901,4	26 988,3	58 889,7	158 738	0,371	0,36
2012	64,1	45 808,2	35,9	47 650,6	25 655,5	73 306,1	178 442	0,412	0,38
2013	65,2	38 217,6	34,8	40 114,8	20 398,4	60 513,2	169 633	0,356	0,35
2014	65,2	44 108,8	34,8	179 392	23 542,7	202 934	194 050	1,045	0,7
2015	75,1	64 517,1	24,9	186 291	21 391,2	207 683	236 692	0,877	0,56

Джерело: авторські розрахунки на основі даних Державної служби статистики

навколишньому природному середовищу в результаті функціонування тіньового сектору економіки в галузях національного господарства.

Висновки. Розглянуті у цьому дослідженні методи визначення рівня тіньової економіки мають свої недоліки та потребують подальшого детального аналізу й удосконалення. Проте в майбутньому вони можуть стати ефективним засобом виявлення, оцінювання та боротьби з тіньовою економічною діяльністю за допомогою вимірювання показників на базі регулярних регіональних і галузевих досліджень, визначення зако-

номірностей та особливостей формування тіньових показників економічного життя суспільства, визначення методів боротьби з тіньовою економікою за допомогою виявлення особливостей її формування на регіональному та галузевому рівнях. Одержані авторські зважені значення частки тіньової економіки, що враховують позитивні боки методики збитковості підприємств та беруть до уваги частку збиткових фірм, показують середній рівень тіньової економіки, оцінений у межах 46% від валового випуску в добувній та 39% – у переробній промисловості.

Список літератури:

1. Ангелко І.В. Методичні основи оцінки обсягів тіньового сектору економіки. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2011. № 1. С. 3-7.
2. Ладюк О., Огреба С. Статистична оцінка масштабів тіньової економіки України як необхідний інструмент подолання перешкод на шляху до вступу України в ЄС. Економічний аналіз. 2012. № 10. Ч. 4. С. 220-223.
3. Пушак Я.Я., Лиса О.І. Оцінка тіньової складової в економіці України: методичний аспект. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 113-123.
4. Франчук В.І., Кіржецький Ю.І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 1. С. 4-11.
5. Попова Л.М. Дослідження процесів тінізації в економіці України. Право і безпека. 2015. № 1(56). С. 76-80.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від № 123 від 18.02.2009. URL: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/>.
7. Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами промислової діяльності у 2016 році. URL: http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/fin_rez/fr_pr/fr_pr_u/fr_pr_16_u.htm.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТЕНЕВОГО СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье проанализированы существующие методы оценки уровня теневого сектора национальной экономики, использующиеся на микро- и макроуровне. Отмечено, что взвешенные значения доли теневой экономики, учитывающие положительные стороны методологии убыточности предприятий и долю убыточных фирм, дают результаты, где средний уровень теневой экономики оценен в пределах 46% валового выпуска в добывающей и 39% – в перерабатывающей промышленности. Предложены подходы к учету косвенного эколого-экономического ущерба, нанесенного окружающей среде в результате функционирования теневого сектора экономики в добывающей и перерабатывающей отраслях промышленности.

Ключевые слова: национальная экономика, теневой сектор экономики, метод, эколого-экономический ущерб, отрасли национального хозяйства.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE SHADOW SECTOR FUNCTIONING OF THE NATIONAL ECONOMY

The article analyzes the existing methods of assessing the shadow sector level of the national economy, which are used at the micro- and macrolevels. It is noted that the weighted values of the share of the shadow economy that take into account the positive aspects of the methodology of unprofitability of enterprises and the share of unprofitable enterprises give results where the average level of the shadow economy is assessed within 46% of the gross output of the extractive industry and 39% of the recycling industry. Approaches to the calculation of indirect environmental and economic damage caused to the environment as a result of the shadow economy functioning of the extractive and processing industries are proposed.

Key words: national economy, shadow economy, method, environmental and economic damage, industries of national economy.